

Suomalaisen ilmasto- ja epidemiahistorian pioneeri

■ Matti Klinge

Ilmastovaihteluiden, luonnonmullistusten, sairauksien, epidemioiden, eläinsairauksien ja väestönmuutosten historia on nykyajan historiakuvan keskeisiä ja kiinnostavimpia ongelmia, sekä maailmanlaajuisesti että vertailtaessa eri maiden ja seutujen eroja. Keisarillisen Aleksanterin Yliopiston lääketieteen professori Immanuel Ilmoni käsitteli näitä asioita laajasti ja asiantuntevasti kolmiosaisessa pohjolan sairauksien historiassaan *Bidrag till Nordens Sjukdoms-historia*, joka ilmestyi vuosina 1846–53. Mutta teos on niin unohdettu, että sitä ei edes mainita Suomen historiankirjoituksen standardiesityksissä, vaikka niin laajaa historian alan tutkimusta ei ollut ilmestynyt aikoihin – J. J. Nordströmin lakihistorian jälkeen – eikä pitkään myöhemminkään.

Ranskassa Emmanuel Le Roy Ladurie on modernin ilmastohistorian pioneerina kerännyt laajan tietoaineiston, jossa Ranskan ja Euroopan ilmaston suuria vuosittaisia muutoksia seurataan 1300-luvulta alkaen. Viime vuonna hän julkaisi tutkimuksiaan esittelevän ja kommentoivan lyhyen teoksen, joka sopii kääntää suomeksikin. Ranskassa ilmaston muutoksia voidaan seurata Burgundin viininkorjuun aloittamispäivän – yhtäjaksoisen, katkeamattoman tietosarjan – avulla. Le Roy Ladurie on mm. tutkinut ja analysoinut paikallisia eroja, verrannut niitä muista Euroopan osista saatuihin tietoihin, havainnut tulivuorenpurkausten tärkeät mutta tiettyyn ilmansuuntaan ja tietyille alueille ulottuvat vaikutukset. Vertailukohdaksi tässä tarjoutuu Tšernobylin räjähdysten vaikutusalue. Juuri tammikuussa 2009 näimme taas Keski-Euroopan pakkasen ja lumisuuden Etelä-Suomen leutoon talveen verrattuna. Le Roy Ladurien tutki-

musten sanomana on, että ilmasto on viimeksi kuluneiden satojen vuosien aikana ollut Euroopassa erittäin vaihtelevaa ja että on hyvin vaikeaa nähdä niissä mitään säännönmukaisuuksia tai tendenssejä. Sama heijastuu myös Ilmonin kirjan rikkaista tiedoista nimenomaan Suomen osalta.

Ilmoni on monissa suhteissa nykyajan kannalta hämmästyttävän moderni ja kiinnostava. Hänen lukeneisuutensa on valtava, eikä pelkääntään Suomen, Ruotsin, Venäjän, Baltian, Tanskan ja Norjan ilmaston ja tautien vaiheista. Jatkuvat viittaukset tietoihin muualta Euroopasta, Intiasta, Kiinasta ja Etelä-Amerikasta herättävät ihailua.

Suomen ja muiden pohjoisten maiden ilmastosta Ilmoni tarjoaa hyvin merkittävän kronologisen tietovaraston. Hän pystyy antamaan vuosittaisia ilmasto- ja sairaustietoja jo 1500-luvun alusta. 1600-luvulla ne ovat jo huomattavasti yksityiskohtaisempia, ja koko 1700-luvun osalta Ilmoni antaa jo joka vuodesta, osin kuukausistakin, sekä laajahkon kuvauksen ilmastosta, vuodentulosta ja sairauksista että eri tahoilta saatuja tietoja muiden maiden ja maanosien samanaikaisista oloista. Myös toimenpiteet sairauksia ja kulkutauteja vastaan saavat osakseen huomiota, muun muassa Venäjän osalta.

Ilmonin kirjasta olisi houkuttelevaa tarjota monia esimerkkejä. Vuosi 1755 on jäänyt historiaan Lissabonin maanjäristyksen vuotena, mutta Ilmoni kertoo laveasti, että tuona vuonna oli rajuja maanjäristyksiä, tulivuoritoimintaa ja muita epätavallisia ilmastollis-geologisia ilmiöitä melkein kaikkialla eri puolilla maailmaa: kuvaus saa osakseen 16 sivua. Sitten seuraa hyvin yksityiskohtainen Ruotsin valtakunnan ja etenkin Suomen sairausolojen kuvaus, jopa pitä-

jittäin, ja tietoja sen vuoden sairauksista ja epidemioista muualla Euroopassa, Pohjois-Amerikassa ja Turkissa. Seuraavalta vuodelta on paljon tietoja Suomesta, mutta muualta eläintautien lisäksi vain vähän. Vuonna 1757 oli Lapissa paljon lunta ja Grönlannissa hyvin kylmää. Suomen sairaustilanne oli parempi kuin edellisinä vuosina, silti siitä ja vertailumaista on useiden sivujen verran tietoja, pitäjittäisiäkkin. Sairauksien torjumisenkin Ilmoni kiinnitti huomiota, ja hän näkyy käyttäneen hyväkseen kirkonarkistojen tietoja. Samaan tapaan hän selostaa vuosi vuodelta ilmastotilannetta ja vuodentuloakin sekä liittää niihin ennen muuta Suomea koskevat sairaustilastonsa. Ulkomailta näyttää olleen tietoja etenkin maanjärjestyksistä ja tulivuorenpurkauksista. Vuosi 1761 oli eläintautien kannalta hyvin huono. Moskovan rutto vuonna 1771 saa osakseen 25 sivun kuvauksen, Islannin maanjärjestyksiin ja tulivuorenpurkauksiin kiinnitetään jatkuvaa huomiota (sen tekee myös Le Roy Ladurie).

On vaikeaa osoittaa mitään vastaavanlaista tietovarastoa muualtakaan maailmasta; Suomen osalta Ilmonin tiedoista olisi ollut hyötyä monelle paikallishistorioitsijalle, jos niitä olisi osattu etsiä tästä unohdetusta teoksesta. Mutta Ilmoni ei tyydy vain luettelemaan kaikkialta hankkimiaan tietoja, vaan pohtii *Betraktelser*-lukuissa ilmiöitä, lainalaisuuksia, syitä, ilmasto-olojen siirtymisiä maapallon eri puolilla ja muita yleisiä näkökohtia. Hän nostaa esiin myös poliittisen historian vaiheet, vaikkei hän Le Roy Ladurien tavoin pohdikaan ilmaston ja poliittikan keskinäistä suhdetta.

Sairauksien ja epidemioiden historiaan oli tietysti kiinnitetty huomiota ennenkin. Ilmoni ei kuitenkaan voinut tukeutua kovinkaan merkittäviin aikaisempiin tutkimuksiin, etenkin pohjoisten maiden osalta. Hänen teoksensa heijastaa sairauksien ja ilmaston historian ohella laajempaa historiallisen kiinnostuksen uudelleen suuntautumisen vaihetta. Ranskassa oli syntynyt uusi historiallinen koulukunta, joka huipentuu Guizo'n, Thierryn ja Michelet'n nimiin. Se herätti huomiota ja kiinnostusta myös Suomessa. Samaan aikaan uusi ilmiö, historiallinen romaani, vaati kokonaisvaltaista

menneisyyden haltuunottoa Mériméen, Victor Hugon ja Dumas'n merkeissä Sir Walter Scottin esimerkin mukaan. Poliittinen ja tapahtumahistoria eivät riittäneet. Oli saatava monia muita perustavanlaatuisia elämänelämyksiä mukaan historian kokonaisuuteen. Uusi *yhteiskuntaluokan* käsite murtautui esiin. Meillä Snellman nousi *Saimassa* tämän uuden historiannäkemyksen kiivaaksi ajajaksi, ja hän viittasi juuri ranskalaiseen virtaukseen. Ilmasto ja sairaudet olivat tätä ennen vähäistä ja ainakin vain epäsystemaattista huomiota saaneita menneisyyden alueita.

Aikanaan ilmeisesti arvostettu ja standarditeoksenkin arvossa oli berliiniläisen Emil Isenheimin yksityiskohtainen, tietomäärältään komea lääketieteen ja sen aputieteiden historia, *Die Geschichte der Medicin und ihrer Hilfswissenschaften* (1840–43). Siinä on myös tietoja sairaushistoriasta, mutta olennaisesti teos on oppihistoriallinen, lääketieteen ja lääkärintaidon yleisesitys. Samoin kuin Ilmoni, ja eksplisiittisemmin, Isenheim halusi sitoa tutkimuksensa yleiseen maailmanhistoriaan ja nimenomaan ”filosofiseen” eli selittävään ja ymmärtävään historiaan – luotteloimisen sijasta. Mutta sekä Isenheim että Ilmoni korostavat aivan oikein, että suurten linjojen kuvaaminen vaatii yksityiskohtien tarkkaa ja luotettavaa tuntemusta. Tässä tullaan kaiken tieteen suureen tavoitteeseen: makroskopian ja mikroskopian samanaikaiseen yhdistämiseen!

Isenheimin kirjan ensimmäiseen osaan (1840) sisältyvä laaja katsaus aiheeseen liittyvään kirjallisuuteen ja koko kysymyksenasettelun sitominen historian ja filosofian uuden vaiheen vaatimaan syvällisyyteen ja ymmärtämiseen osoittaa, että Ilmonin tutkimuksellinen suuntaus oli kiinteästi ajan eurooppalaisen tutkimuksen tuntumassa, tunsipa Ilmoni tämän teoksen tai ei. Myöhempi aika tuli suhtautumaan sekä historiassa että lääketieteessä kriittisesti humboldtilais-hegeliläiseen traditioon ja unohattamaan sen vuoksi paljon sellaista, mikä siinä oli arvokasta ja tärkeää. Nykyään, kuten tiedetään, juuri tällaiset asiat nähdään menneisyyden tärkeimpiin kuuluvina ilmiöinä, ja niiden yhteys nykyajan ongelmiin on kiistaton.

Immanuel Ilmoni ei sinänsä ole mikään unohdettu henkilö, ja hänestä ilmestyi aikanaan G. Heinriciuksen yli 300-sivuinen elämäkerrollinen teos *Anteckningar om Immanuel Ilmoni enligt bref och dagböcker*. Siitä saamme muun muassa lukea Ilmonin mielenkiintoisesta poliittisesta toiminnasta Krimin sodan aikana, jolloin hän matkusti Tukholmaan vakuuttamaan kuningas Oscar I:lle, että suomalaiset kyllä pysyvät lojaaleina keisarilleen. Mutta Heinricius ei omista vähäisintäkään huomiota Ilmonin historialliselle suurteokselle, se tuskin mainitaan koko kirjassa. Uudenlaista historiankäsitystä vaatinut Snellman arvosteli kyllä aikanaan *Litraturladissa* kirjan ensimmäisen, ensi sijassa mustaa surmaa käsittelevän osan, mutta hän ei enää toisten osien ilmestyessä ollut lehden toimittaja.

Niin, vuoden 1779 talvi oli epätavallisen leuto ja kevät varhainen, kesä lämmin ja kuiva, sen

sijaan etelämpänä, jopa Turkissa, Italiassa ja Espanjassa, talvi oli hyvin kylmä, Islannissa oli nälänhätä. Vuosi 1786 oli terveydelliseltä kannalta parhaita Ruotsin valtakunnassa: ei juurikaan epidemioita, mutta Islannissa isorokko vei yli 1 200 ihmistä. Helmikuussa 1799 lämpötila laski Turussakin -39 ja -40 asteeseen, seuraavana vuonna Pohjanlahden jää oli paksumpaa kuin miesmuistiin.

Ei siis ihme, että säätilasta on aina riittänyt puhetta, ja vertailuja on tehty muistinvaraisesti. Mutta on siis myös arvokasta tietoa pitkiltä kausilta.

(E. Le Roy Ladurien kirjaa olen lyhyesti selostanut päiväkirjaniteessäni *Nainen kävi parvekkeella*, 2008.)

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston historian emeritusprofessori.